

Bánhida Turul-madara

Megjegyzések

A millennium-kutatás napjainkban reneszánszát élő mozgalom. Jelen munka Tatabánya város egy kerületének (volt Bánhida községnek) és a helyi millennium-ünnepség kapcsolatát kívánja bemutatni, középpontba állítva a város fölött magasodva örökdő szoboremlék építésének érdekességekkel teli történetét. A feldolgozásban nehézséget jelentett, hogy századunk szomorú politikai eseményeinek következményeként a ma Komárom-Esztergom megyében álló műemlékről őrzött levéltári anyagok egy része igen silány állapotban, nagy része pedig – a megye többi iratanyagával egyetemben – a Nyitrai Állami Területi Levéltárban (a jegyzetekben megjelölt fondok alatt) található.

Bánhida földrajzi viszonyai, fejlődésének rövid története

A Tatabánya fölé szárnyait kiterjesztő Turul-szoborról, Köztes-Európa legnagyobb köztéri, állatot ábrázoló alkotásáról írni méltánytalanság lenne anélkül, hogy a hely bemutatását ne végeznénk el. Bánhida – mint már említettem – Tatabánya város egy kerülete 1947. október 10-e óta, közigazgatásilag hol Komárom, hol Komárom-Esztergom megyéhez (korábban vármegyéhez) tartozott.

A népünk történeti hagyománya mint a lengyel – „bolgárokon és messianusokon”¹ is – uralkodó Marót fia Szvatopluk kikémlt, és gyengének találtatott katonaságát megtámadó magyar sereg győzelmének helyszínét emeli ki a települést.

A krónikairó Kézai Simon művében² e csata következményeként jelöli meg a honfoglaló magyarság Pannónia népei felett való uralkodásának kezdetét. Az ezeréves nemzet ünnepére készülő vármegye 2842 km² területének nagy része hegyes-völgyes vidék. A feltehető csatahelyre szép kilátást nyújtó Kő-hegy így került az ezredévre emlékezni kívánó megyeiek figyelmébe.

Ha okleveleinket vizsgáljuk a helység első említésével 1288-ban találkozhatunk. A néphagyomány a *Bánhida* név eredetét egy valamikori *Bán* nevű úrral magyarázza, s a község hídjainak évszázadokkal ezelőtti meglétével. A történelmi viharok által olykor tépázott terület hazánk sok dicsőséges pillanatának adott helyszínt, s bár 1881-ben Bánhidán még középületként csak plébániát, iskolát, mesterlakot, jegyzőlakot és községházat említhetünk, és a község teljes területének több mint egyharmadával gróf Esterházy Miklós rendelkezett (a teljes kataszteri jövedelemnek több mint a felével³); a sorsszerencse és a nemzeti hevület által összeboronált ambíciók⁴ Komárom vármegye közgyűlését arra sarkallták, hogy „figyelemmel azon körülményre, hogy a magyar nemzet államisége fennállásának ezredéves évfordulóját a jövő 1896 évben szándékozik megünnepelni”⁵ 1895. december 12-i ülésén Sárközy Aurél főispánnak azt az indítványt terjesztette elő, hogy a hegyet egy Turul szoborral „díszítsék elő” a millenniumi ünnepségek alkalmából. De mielőtt a műalkotás megvalósulásának részleteibe merülnénk tegyük egy kis kitérőt a célból, hogy érthetővé váljon e vállalkozás nagysága.

Szobrok a millennium emlékére

A korszak polgára természetes megilletődöttséggel és az elődök iránti hálával tekintett a nagy ünnep felé, s az emlékezetessé tétel legnemesebb formáját a szobrászok munkája adta meg. A művészettörténeti korszak ízlésváltásában jellemző mozzanat volt a történelmi szobrok felszaporodása⁶, melyek nagy része nem a közelmúlt eseményeit örökítette meg, hanem a honfoglalás, sokszor a néphagyomány-mítosz történéseit, elemeit.

A funkcióval rendelkező műtárgyak⁷ mellett a készülő emlékművek két csoportba sorolhatók: a központi ünnepek sorozatába illeszkedő alkotások (melyek legtöbbször egy jellegzetesen dualizmus kori Árpád–Ferenc József analógiát sugallnak), és az egyes – kisebb – közösségek által kezdeményezett alkotások közé. Ezekhez kiváló motívumot szolgáltatott a népéletben felelevenített Turul-kép – némely esetben a '48-as hagyományok ápolását rejtette a készülő szobrok szárnyai alatt. (1896 augusztusában avatták fel az 1849-ben Szeged melletti csatában elesett honvédek obeliszkjét, mely a hatalmas gránitból készült oszlopon, kiterjesztett szárnyú turulmadárt ábrázol, alatta bronzba vésve: „*csatájuk a védelmezett nép jog csatája volt*”.⁸) Bár a művészi elgondolások számos Turul-ábrázolást szültek⁹ (gondolok itt a mádfalvi Siculicidium-emlékműre, vagy a győri millenniumi ünnepekre, a Napóleon elleni csata emlékére készült Turulra), monumentalitásában egy sem közelíti meg a Donáth Gyula alkotását, a Bánhidai Turult.

Donáth Gyula, a méltánytalanul elfeledett művész

„*Korának közkedvelt szobrásza volt, főleg síremlékeket mintázott igen nagy számban. Főbb művei: Verbóczy-szobor Felszabadulás-téren (v. Apponyi-tér). A védő Munkásmozgalmi Intézet (a volt Curia palotájában); Turulmadár a Várban, a várpalota kertjének sarkán, díszítő szobrok az Operaház és a Vigadó épületében. Erzsébet-királyné szobor Bártfán...*” – írta róla Szobrászatunk a századfordulón című könyvében Lyka Károly¹⁰, említést sem engedve a tatabányai szobornak.

Ki is volt a korabeli felvételekről szemöldökét ráncoló komoly úriember, ki a még alig kész alkotása előtt egy sziklára támaszkodik, hogy „beférjen” a képbe? Mi vetette oda a hazai művészettörténet-írást, hogy csak említés szintjén a kismesterek nagy halmazába mossa a szobor alkotóját? A századvég-századelő nagy művelődéstörténeti összefoglalója a Révai Nagy Lexikona miért csak mint „*a budapesti művészársaság*”¹¹ tréfás ötletekkel „*magányos, igénytelen életét*”¹² fűszerező „*kovászáról*”¹³ ír a róla szóló cikkben?

Donáth Gyula 1850. március 13-án született, minden valószínűség szerint Óbudán¹⁴. (Bár a róla szóló cikkekben szerepel Budapest¹⁵ és Pécs¹⁶ is.) Anyanyelve a német volt, magyarul sajátos szófordulatokkal beszélt. Egyéni szófacsarásai a Lázár Béla által írt anekdotagyűjteményben¹⁷ központi helyet kaptak. Élete első harminc évének eseményei a múlt ködébe vesznek. 1867-től a korszak elismert művészeti akadémiáin tanult: Münchenben (Knabl osztályában), Drezdában (Robert Hertelében), majd Bécsben (ahol a művészetelmélet-kidolgozó Gottfried Semper környezetében munkálkodott).

1880-ban érkezett Magyarországra (valószínű, hogy báró Liphay Béla hívására, akinek a Lánchíd utcában tornyosuló palotájára két szoborcsoportot készített 1881-ben¹⁸). Hazajöve-

lekor Pesten még csak három köztéri emlékmű állt (József nádoré, Eötvös Józsefé és Széchenyi Istváné¹⁹). A feltörekvő nagy szobrász generáció (Loránfi, Fadrusz, Stróbl, Damkó, Villányi a sor nem teljes) ekkor még csak oroszlánkörmeit kezdte mutogatni. A ünnepeit művész Huszár Adolf, ki a kapott megbízások sokaságával bizonyította ifjabb kortársainak, hogy a székesfőváros megérett világvárossá lenni, s ebben (az utcák-köztetek díszítésével) nagy szerephez jutnak majd a „szoborászok”.

Donáth első nagyobb megbízását az Operaháztól kapta, melynek felső párkányára tizenhat, az épület belső terébe (a díszpáholy fölé) négy figurát állított fel. (A párkányon helyet kapott alkotások közül ma már egy sem áll.) A szobrok a klasszikus előképek alapján biztos kézzel mintázó művésznak mutatják. Az 1880-as évek második felében a ma Andrássy úton, Quittner Zsigmond által tervezett házakhoz készített homlokzatzdíszítést. Az évtized végén síremlék-pályázatok nyertesei között volt található (Vajda János, Péterfy Jenő, Liphay Elek, Huszár Adolf síremlékei²⁰).

A kilencvenes évektől kezdődően – a már korábban említett – ízlésváltozás (az ifjak által alkotott művek forradalmi újdonsága a jelenre vonatkoztatott – tehát élő – múlt) meghatározta a millenniumra készülő szobrok jellegét is – így hatott Donáthra a historizmus. Az 1890-es esztendő kiemelkedő dátum a bánhidai szobor keletkezésének történetében: „*a magyar állameszme rendíthetlenségének*” kifejezésére Thaly Kálmán hét emlékoszlop felállítására tett javaslatot. Ennek szoros következményeként az előkészítő bizottság, mely az ünnepségekre való előterjesztést készítette 1894-ben programként jegyezte fel: kívánatos „*azon helyeknek obeliszkekkel vagy más hasonló emlékekkel leendő megjelölése s így a vidéknek ezáltal is az ünnepély színterébe vonása, mely helyhez a honfoglalás egyes főbb mozzanatai fűződnek*”²¹. Így jutottunk el a Kő-hegyen magas posztamentumon ülő Turul építésének kezdetéig, melynek elkészülte után néhány évvel az alkotó betegségek kínzásától megtörtén, 1909. szeptember 27-én meghalt. A művész hagyatéki leltárában²² kutató előtt egy ízig-vérig úriember magánélete sejlik fel²³.

Az emlékmű

A Tata-Tóvárosi Híradó XVI. évfolyamának 41. számában²⁴ egy környei nemzeti érzelmű tanító, Kísfaludy Károly azon reményének adott hangot, hogy „oly lelkes honfiak a vármegyének, kik a mindennapi élet anyagi kiadásán felül emelkedve lelkesülni tudnak...elérjük majd az eredményt, hogy Bánhida határában egy emlékoszlop áll”. Ezen ötlet ihletésében²⁵ az ismert és elismert Feszty Árpád levelet írt Sárközy Aurélnak, Komárom megye főispánjának (valamint császári és királyi kamarásnak).

Feszty javaslata pontosan vázolt és javaslat voltához képest részletesnek mutatkozott. Valószínű, hogy a szándék határozottsága, melyben az anyagi számítások nagy szerepet kaptak, erőteljes érv volt a későbbi születéshez. Úgy gondolta, hogy a Budapest–Bécs nemzetközi vasútvonal mellé (és fölé) épített monumentális madáralak egész Európa előtt emelkedne. A vármegye közgyűlésének már említett napján²⁶, az emlékmű felállításáról szóló határozat után bizottságot állított fel a pénzügyi feltételek megteremtésére²⁷.

A bizottság tagjaivá lettek: Sárközi Aurél főispán, Tátray József Komárom város polgármestere, Tuba János országgyűlési képviselő, Ghyczy Dénes alispán, Feszty Árpád, a főszolgabírák, a jegyzők és 20 további polgár. A főispán a következő év elején levélben kereste meg a komáromi takarékpénztárat, Vaszary Kolos hercerprímást, gróf Esterházy Miklóst és Móricot – a tatai Miklós a fenti célokra ingyen és örök időkre területet biztosított, míg a csákvári Móric politikai-erkölcsi okokból elutasított mindenféle együttműködést. A lakosságtól befolyjni várt pénzek a jelentések szerint a szegényebb rétegek sorsa miatt nem sokasodtak²⁸. Nem hozott bevételt az sem, hogy Sárközi főispán Bánffy Miklós miniszterelnökhöz fordult háromezer forint támogatás reményében.²⁹

Ami valódi támogatásként érkezett a bizottsághoz azt, a községek ajánlották fel. Ezek tizenöt és száz forint közötti összegek voltak.³⁰ A legnagyobb felajánlásokat Naszvad, Szentpéter, Bánhida, Tata, Gyermely, és Komárom önkormányzata ajánlotta fel.³¹ A bizottság elnöke, Sárközi, Feszty Árpádtól kért alaptervet és részletes költségvetést. A szobor megalkotásával szerződéssel kötelezve Donáth Gyulát kérték fel – elsősorban Feszty javaslatát tartva szem előtt. A mű öntetése előtt Donáth két modellt készített: egy kisebbet (négy méter szárnyfesz-távolsággal, agyagból), valamint egy nagyot (14 méter fesz-távval, gipszből). Mindezért métere-nkénti 350 forint tiszteletdíjban állapodtak meg, összesen 4900 forintban.

Miközben a felajánlások lassan gyűltek, július 29-én elfogadták a fém munkák elvégzésére a budapesti székhelyű Zellerin Rt. pályázatát, mely 3950 forintról szólt. (A cég még a tél fo-lyamán mintegy hatezer forintra emelte a költségvetését, de felajánlást tett a szobor részecinek vasúti szállítására. Ezt a bizottság örömmel fogadta el.) 1897. február 12-én Donáth a nagy modellel is kész lett, ekkor vette át a kisebbikért járó tiszteletdíjat is, többszöri felháborodott és szomorú hangú levél után, amelyben figyelmeztette a kijelölt bizottságot tartozásuk lerovásá-ra.³² A levéltári anyagok szerint ekkorra a leendő szobor számláján cirka négyezer forint gyűlt össze, mely kevésnek mutatkozott.³³ A vázkonstrukció építése eközben lassan, de biztosan haladt, bár az augusztusi szoborállítást egy mérnöki helyszíni szemle után októberre kellett halasztani.³⁴

Az anyagi gondokon a főispán másodszori miniszterelnökhöz fordulása sem segített, viszont gróf Esterházy Ferenc a posztamentum építésének céljára elegendő követ adományozott (1898), s ezzel nagyot lendített a holtpontra jutott munkálatokon.³⁵ 1898. április 23-án a bizottság kiválasztotta az emlékmű végleges helyét, egy szikla talapzatot, mely az alatt elterülő táj felé kissé kinyúlik, s mely fehér szikláival minden irányból kiemelkedik a hegyből. Ezidőtájt érkezett a vasszerkezet.³⁶ Bár a Donáth által készített koronát és kardot az arányosságbeli eltérő elképzelések miatt többször visszaadták a művészek³⁷, és a Zellerin Rt. munkadíjait igen ke-servesen tudták törleszteni (a teljes csödtől tulajdonképpen Hercz Zsigmond, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. igazgatója mentette meg a bizottságot adományával³⁸), mégis a várme-gyei közgyűlés téli ülésén 1898. december 30-án Sárközi Aurél főispán bejelentette: a (szerződés³⁹ szerinti adatok alapján:) 1,5 mm vastagságú vörösréz-ből készült, 15 kg/m² le-mezsúllyal, 14 méter fesz-távolságú szárnyakkal, 3,5 méter magassággal, 2 méter testszélesség-gel, 200 kg/m² szelnyomásnak ellenálló Turul-emlékmű készen van⁴⁰. Erről a budapesti lapok híradásban számoltak be.

Az avatóünnepség terve a levéltári források szerint 1888. július 24-én merült fel utoljára, ekkor állították össze az ünnepség programját is. Arról, hogy azt meg is tartották volna nem található anyag. Az emlékmű építéséről szóló levéltári anyagok egy 1905. évi főszolgabírói jelentéssel⁴¹ érnek véget, mely a szobor bal lábáról való lemez ellopásáról ad hírt a kutatóknak.

A történelem keserű és groteszk fintorként lehetne ideidézni a gondolatot, hogy amely alkotás különlegesen nagy környezeti erők hatásának büszkén ellenállt, nem élhette túl az ember pusztítását. A Turul-madár (vagy ahogy a tatabányaiak hívják: a *Turul*) vasszerkezete két világháborúban rogyant meg sok évre, a felújítások⁴² között huszadik századi vandálok vagy haszonleső fémtolvajok szabad prédája volt, a legutóbbi (1992. november 29.) óta sérelem nem érte.

Feszty Árpád jóslata bevált, a szobor valóban Európának mutat népünk őshagyományából egy szeletet. Valamikor totem (akár állatos) jellegét mai magyaroknál a mesés szerep veszi át, de a mostanság Győrnek tartó utazót is – ha felnéz a Kő-hegyre – elkíséri egy érzés, s ahogy visszaréved a ködös múltba ráérez: egy család vagyunk itt a Kárpát-medencében.

Jancsák Csaba

Jegyzetek

1. *Kézai Simon*: A magyarok krónikája. (Fordította Györfly György)
2. Kézai Simon i. m.
3. A fizetendő földadó 4545 Ft 85 krajcárból 6 fizetett 2482 Ft 47 krajcárt említi a Tatabánya története című munka.
4. Ld. később Feszty Árpád kezdeményezését és tervét.
5. Komárom vármegye közgyűlésének 1895. december 12-i üléséről készült jegyzőkönyv in. Komárom megyei főispán adminisztrációs iratok (a továbbiakban: Km Fi ai) 1895év/937 szám.
6. *Lyka Károly*: Történelmi szobrázatunk a századfordulón 10–35. p.
7. Pl. a Feketeházy János számításai alapján, Czélikus Aurél és Nagy Virgil által tervezett és 1896-ban átadott Ferenc József híd.
8. *Sztücs György*: A millennium emlékszobrázata. In: A tatabányai Turul.
9. Sztücs i. m.

10. Lyka i. m. 78. p.
11. In: Révai Nagy Lexikona V. kötet 681. p.
12. uo.
13. uo.
14. Ld. Rexa Dezső cikke, in: Esti Hírlap, 1963. augusztus. 12.
15. Lyka i. m.
16. *Déry Attila*: Budapest eklektikus épületszobrászata. Bp., 1991.
17. *Lázár Béla*: Írók és művészek között. Bp., 1918.
18. Képes Családi Lapok 1882. január 15-i száma; *Nagy Ildikó*: A bánhidai Turul-szobor alkotója. In: A bánhidai Turul i. m.
19. Nagy Ildikó i. m.
20. Megtalálhatóak a Kerepesi temetőben.
21. Az Ezredév. Szerk.: Tarr László. Bp., 1979. 14. p. – idézi Nagy Ildikó i. m.
22. Összefoglalja Nagy Ildikó i. m.
23. A leltár a legnagyobb luxusként nyolc darab sétapálcát és hét pár kesztyűt említ
24. Kisfaludy Mihály: Bánhida és az ezeréves ünnepség. In: Tata-Tóvárosi Híradó 1895. október 12.
25. Nagy Ildikó i. m. említést tesz arról, hogy az ötletet Jókai Mór adta.
26. 1895. december 12. Komárom megyei főispán adminisztrációs iratai 1895/937. szám [a továbbiakban: *KM Fi ai*].
27. *KM Fi ai*.
28. *KM Fi ai* 1896/147.
29. *KM Fi ai* 1896/188.
30. *KM Fi ai* 1896/147.
31. *Šarolta Drahošova*: Levéltári dokumentumok a Turul-émlékműről. In A Bánhidai Turul
32. Összesen 2300 forintot. *KM Fi ai* 1897/104, 118, 375.
33. Drahošova i. m.
34. az Rt. képviselőjébe Rasch Oszkár augusztus végén szemlélte meg a helyszínt. *KM Fi ai* 1897/459.
35. *KM Fi ai* 1898/204.
36. *KM Fi ai* 1898/220, 250.
37. A kis méret miatt nem tetszett a főispánnak. *KM Fi ai* 1898/665.
38. *KM Fi ai* 1898/801.
39. *KM Fi ai* 1897/128.
40. *KM Fi ai* 1899/16.
41. Drahošova i. m.
42. 1959, 1968